

Миодраг Сибиновић

ДЕСАНКА МАКСИМОВИЋ КАО ПРЕВОДИЛАЦ

1.

Двдестогодишњица смрти једне од највећих песникиња српске књижевности Десанке Максимовић обележена је у знаку објављивања првог академског издања целокупних списатељчине дела. У 10 томова овог издања, прва три тома садрже песме, са текстолошким напоменама (1. том стр. 393–447; 775–818; 2. том стр. 321–378; 629–665; 3. том стр. 170–171; 659–720; 865–895); 4. том садржи списатељчине романе и приповетке, са напоменама (стр. 781–806), 5. том прозне текстове који припадају жанру путописа, записа о књижевности и превођењу, аутобиографских списа, репортаже, беседе, пригодних изјава и чланака, одговора на анкете, апела, рецензија, међу којима има и досад необјављивљних и напомене (стр. 565–630); 6. том доноси песме за децу, уз напомене (стр. 741–880); у 7. тому је проза за децу, уз напомене (стр. 957–985); 8. и 9. том доносе преводе из књижевности других народа које је она унела у српску књижевност и културу, са напоменама (8. том стр. 515–581; 9. том стр. 913–1021); у 10. тому објављена је Биобиблиографија: *Животопис Десанке Максимовић*, библиографија списатељчине дела, као и попис и опис *Рукописне заоставштине Десанке Максимовић*.

На десетогодишњој припреми овог капиталног издања, чији су издавачи Задужбина Десанка Максимовић, ЈП Службени гласник и Завод за уџбенике Београд, радили су, свако у свом научном домену: проф. др Александра Вранеш, проф. др Бојан Ђорђевић, проф. др Љубица Ђорђевић, акад. Радован Вучковић, проф. др Живан Живковић, проф. др Душан Иванић, Зорица Ивковић Савић, проф. др Слободан Ж. Марковић (као приређивач и као председник Приређивачког одбора), др Нада Мирков Богдановић (као приређивач и као секретар П. о.), проф. др Миодраг Сибиновић, проф. др Бошко Сувјацић, проф. др Станиша Тутњевић (као приређивач и као уредник издања) и др Ана Ћосић Вукић. У оквиру тог рада написано је више од 700 страница на савременој текстологији научно утемељених напомена о објављеним списатељчине делима. У 10. том укључен је и *Животопис Десанке Максимовић* из пера публицисте Радована Поповића.

Ово значајно издање представљено је, осим у културним и научним центрима Србије и Републике Српске, на светском славистичком конгресу, одржаном почетком септембра 2013. у Минску. Било је, такође, подстицај за научни скуп *Над целокупним делом Десанке Максимовић*, одржан октобра месеца 2013. у Соко Граду.

2.

У свим разговорима о *Целокупним делима Десанке Максимовић* посебна пажња посвећена је једној теми која је од значаја и за преводилаштво: у овом издању нашли су се и списатељчини преводи.

Одавно је већ констатовано да је наша писана књижевност, попут највећег броја других светских, у свом историјском развоју почетне импULSE добијала и прве кораке чинила управо у облику преводилачких креација сакралних изворника. У заједничком словенском цивилизацијском комплексу темеље овом процесу поставили су Ћирило и Методије. На тој основи, из зајдничке старословенске културе, као што је познато, конституисана је и наша национална, српска књижевност. Није тешко уочити да већ први српски значајни писац и велики просветитељ Св. Сава не само што је за оснивање Хиландара 1199. године превео с грчког *Евергетидски типик*, него је у сва своја богослужбена дела чији су текстови допрли до нас, заправо, уткивао и плодове различитих појавних облика преводилачког претакања библијских списа из грчке културе у нашу.

Није случајно то што су се и током каснијег развоја српске писане књижевности носиоци свих њених етапа, свих преокрета стваралачке поезике повремено или током све сопствене уметничке активности бавили и књижевним превођењем. Утемељивачи нове српске књижевности и савременог српског књижевног језика осим тога што су преводили, писали су и теоријске текстове о превођењу¹. Доситеј Обрадовић је преводио Лесинга, Халера, Виланда, Абстемија, Коцебуа, Гелерта, Лафонтена, Нокса, Мелмонта и др., а Јован Стерија Поповић – Молијера. Вук Караџић је, ради афирмације новог концепта српског књижевног језика, превео *Нови завјет* (а Ђура Даничић *Стари завјет*). Змај је преводио, поред осталог, поезију Гетеа, Хајнеа, Пушкина, Љермонтова, Петефија и Тенисона; Лаза Костић Шекспира; Милован Глишић приповетке и романи Гогоља, Гончарова и Лава Толстоја; Војислав Илић Љермонтова; Јован Дучић Пушкина и Љермонтова; Станислав Винавер Раблеа, Гогоља, Александра Блока и Хашека; Стеван Раичковић Петрарку, Шекспира, Пастернака и др., Бранко Миљковић Брјусова, Блока, Мајаковског и Мандељштама, Борислав Радовић Балзака, Бодлера, Елијара, и Сен-Џон Перса, Данило Киш, поред осталих, Јесењина и Кеноа, Милован Данојлић Бродског..

У савременој теорији утврђено је да је превођење књижевних дела један облик књижевног стварања. Разуме се, то се не односи на свако превођење (рецимо, не односи се на дословно, тзв. филолошко превођење поезије). Односи се на превођење којим се – уз предметно-логичке, у књижевност друге културно-језичке средине, средствима и језичким потенцијалом културе и књижевности примаоца, у највећој могућој мери – претачу све битне компоненте естетске вредности оригинала.

Зато је својевремено, кад је у САНУ сачињено детаљно упутство за приређивање целокупних дела наших књижевника, предвиђено да се у таква издања укључују и

¹ О овом детаљније види: М. Сибиновић; *Словенски импулси у српској књижевности и култури* (1995) и *Нови живот оригинала* (2009).

преводи. Разуме се, оваква препорука се не може примењивати неселективно. Не може, из неких суштинских, али ни из техничких разлога.

Кад је реч о суштинским, онда ваља нагласити, пре свега, да би уношење превода у целокупна дела значило да у академско издање Станислава Винавера, уз Блоккову поему *Дванаесторица*, треба унети и Раблеов роман *Гаргантúa и Пантагруел* и Хашеков роман *Добри војник Швејк* и др., а Милована Глишића – Гогољеве *Мртве душе*, Гончаровљев *Обломов* и Толстојев *Рат и мир*...

3.

Пошто се Д. Максимовић бавила превођењем поезије, водећи рачуна при превођењу о свим елементима естетске вредности оригинала, дакле превођењем књижевних дела за које је потребан и стваралачки дар и високо преводачко умеће, у приређивању њених *Целокупних дела* поштован је и одговарајући део Препоруке САНУ. Али то, испоставило се, није било једноставно.

За разлику од њених и у класичном смислу оригиналних дела, већ познатих из издања у облику целовитих књига, 44.731 стих превода из 8. и 9. тома *Целокупних дела* био је веома расут и, у великом броју случајева, могао се наћи само у периодичним публикацијама (часописима и новинама). У рукописној заоставштини, пак, пронађено је чак 2.113 стихова који су први пут и штампани тек сада.

У раду на формирању корпуса превода поезије дошло се до неких сазнања која бацају нову светлост на њену биографију, допуњују представу о њеном људском лику и њеном стваралачком раду. Дошло се, рецимо, до сазнања да извештан, не безначајан број песникињиних превода објављиваних и у библиографијама вођених под њеним именом, заправо не припада њој (о њеној сарадњи на том плану са песником Радованом Зоговићем, док му је, из политичких разлога, било забрањено да објављује своја дела, писао сам већ за часопис и у књизи *Између светова* 1999. године, а потребне податке навео сам, такође, у *Напоменама* за 9. том *Целокупних дела Десанке Максимовић*). У *Напоменама* сам одговарајућим формулацијама код појединих превода наговестио и да би се у разграничавању ауторства превода песникиње и Р. Зоговића штошта могло прецизирати и даљим истраживањем. Као грађа у том послу могли би послужити више него досад и текстови превода које је песникиња цитирала у записима и есејима из 5. тома *Целокупних дела*... Новим, целовитијим увидом у целокупно књижевно дело Десанке Максимовић могло се доћи до закључка да нису сви њени преводи сачињени према њеним личним схватањима књижевног превода. Испоставило се, рецимо, да је песникињин реферат на љубљанском симпозијуму поводом стогодишњице рођења Отона Жупанчича – објављен на словеначком у зборнику радова са тог симпозијума, а пронађен у њеној заоставштини у машинопису на српском и штампан у 5. тому *Целокупних дела Десанке Максимовић* под насловом *Недоумице при превођењу Отона Жупанчича на српскохрватски језик* – заправо наставак својеврсне конфронтације поводом

приступа који је она, на сугестије словеначког академика Јосипа Видмара, применила у преводном издању СКЗ *Антологије словеначке поезије* (о верзијама њених превода Жупанчичеве песме *Veš, poet, svoj dolg*, у том контексту писао сам за тај исти симпозијум 1978, а потом у више наврата у својим књигама о превођењу, у књизи *Између светова*, као и о верзијама њених превода неких словеначких песника – у *Напоменама* за 8. том *Целокупних дела Д. М.*).

4.

Биће корисно размислити данас о томе која сазнања и које изазове савременој науци о књижевности нуди ово прво издање *Целокупних дела Десанке Максимовић*. Придружујући се таквој идеји организатора симпозијума *Над целокупним делом Десанке Максимовић*, и скицирао сам један могући осврт на грађу из 5, 8. и 9. тома као извору за потпуније виђење укупног песникињиног књижевног опуса.

Али, као приређивач који је прикупљао текстове, формирао корпус превода у *Целокупним делима Десанке Максимовић* и написао *Напомене* за 8. и 9. том, осећам потребу да, прво, нагласим следеће: с обзиром на чињеницу да је то, гледано у целини, и по обиму и садржински био одиста пионирски посао, мислим да би сада ваљало проверити да ли би урађено имало чиме да буде допуњено; ваљало би, даље, проценити да ли је управо овакав приказ преводилачког опуса методолошки исправан и, евентуално, како би он могао бити коригован да бисмо дошли до коначног модела не само за могућа нова издања дела Д. Максимовић, већ да би, можда, код нас, на основу тога, могао бити установљен и стандард за оваква и слична издања дела српских писаца уопште.

Кад је о томе реч, мени се као једно од питања намеће следеће: где, заправо, треба сместити преводе из путописних бележака и есеја међу којима су и преводи само појединих одломака из дела страних песника (да ли њих треба издвајати и укључивати их и у томове с преводима)? Нема сумње да су то само парцијалне, и, по замисли, тек узгредне, непрентециозне естетске информације, али на основу тих текстова управо се шири представа о броју култура, националних књижевности и песника које је Д. Максимовић унела у видно и естетско-мисаоно поље наше домаће културно-језичке средине и традиције. А ипак није базначајно, рецимо, знати да је наша списатељица преводила и с италијанског, јер у пододељку *Град-пријатељ*, под општим насловом *Италија, земља надахнућа* 1972. она наводи свој превод песме коју је гостима из српског града-пријатеља Крушевца, као аутор, поделио тамошњи песник Ремо Ђеприни из Пистоје (заправо првобитна верзија тог текста је, с текстом превода, 1967. године, с поднасловом *Пистоја*, имао наднаслов *С Десанком Максимовић кроз Италију*). Није безначајно имати у виду, такође, да је из далеке, за нас егзотичне азербејџанске поезије, почетком шездесетих година прошлог века, уз песме савременика од којих је најстарији рођен 1912, објављене у нашим часописима и, касније, у књизи *15 совјетских песникиња* – Д. Максимовић 1961. године

у *Књижевним новинама* у путописном запису *Баку – град са десет центара* унела у српску културну ризницу и одломак свог римованог превода шест стихова азербејџанског класика из XVI века Физулија (сачињен са руског превода-посредника)...

5.

Вероватно ће подстицајнији од досад реченог бити макар и сумаран осврт на то шта, заправо, истраживачима стваралачког опуса наше списатељице пружа већ приказано у 8. и 9. тому *Целокупних дела Д. Максимовић*.

Глобално узето, та грађа може бити основ за важне оцене културолошке стране књижевног рада Д. Максимовић. Преводи наше песникиње су, у исто време, извор како за ближи увид у њено схватање књижевног превода као књижевног штива, тако и као једног од облика књижевно-уметничког стварања. Они су, такође, не само извор за дефинисање њене личне поетике превођења, већ и важни параметри за закључке на којима се заснива превођење уопште. И најзад, што је још значајније, преводи Д. Максимовић могу бити драгоцени оријентири за потпуније тумачење и њених оригиналних дела, за тумачења која воде ка употпуњавању наших представа и знања о песникињиној укупној поетици.

Покушаћу побројане констатације да илуструјем неким примерима, о којима је током припреме *Целокупних дела* (дакле, од краја деведесетих година прошлог века до данас) већ било речи.

6.

Да би истраживања била прецизнија, ваљало би, прво, разграничити преводе с оригинала од превода рађених преко језика-посредника. Такође, међу преводима с оригинала требало би издвојити од осталих оне који су потписани као коауторски. Они се, донекле, могу третирати као подврста превода преко језика посредника, у којој се у процесу превођења добијају и потребна допунска објашњења (о варијантама значења речи и израза, о лексичким стилским карактеристикама оригинала, о семантичким карактеристикама изворног стиха, о интонацији оригинала, о рими и сл.).

У оквиру општих културолошких истраживања грађе из 8. и 9. тома овог издања целокупних дела Д. Максимовић може се утврђивати и вредновати песникињино место у културним и књижевним догађајима одговарајућих страних и наше културе и књижевности. Посебно занимљиво место у овом случају могла би имати процена постојећих теза о словенофилству и православљу Д. Максимовић, уз ближи опис тог словенофилства и православне духовне оријентације песникиње, ради прецизније квалификације ових њених, иначе, несумњивих карактеристика. И у том контексту могло би се говорити о можда необичном податку: да се у огромном преводилачком опусу наше песникиње, чији је домаћи рад за професорски испит на Београдском универзитету био из француске историје (*Јованка од Арка*), а она

за његову израду својевремено добила и стипендију француске владе, налази само 636 стихова преведених из велике француске поезије... Да ли је то, можда, последица њеног специфичног односа према француском симболизму или новијем надреализму и њене веће наклоности према витмановски оријентисаном току модерне поезије XX века, испољеном и у руском акмеизму из кога је потекла њена омиљена песникиња Ана Ахматова? У решавање ове загонетке свакако би ваљало да се међу слависте умешају и наши књижевни компаратисти који се баве француско-српским узајамним везама.

За употпуњавање стваралачког портрета песникиње није незанимљиво ни питање: зашто је, толико посвећена у свом зрелом оригиналном стваралаштву темама из прошлости, преводила (и као слависта и као романиста) претежно песнике XX века? И уопште, било би корисно проучити, описати и оценити шта је и када је шта стајало као мотив иза њеног избора песника и дела која је преводила: нека сродност (националних култура, погледа на свет, тематских преокупација, поетике), лично пријатељство, наруџбина (издавачка, друштвена, државна и сл.) или какав интерес? Као оријентири за тражење оваквих одговора сада могу лакше бити коришћени, осим њених оригиналних песама, сабрани прозни записи, путописи и есеји, који садрже изјаве од најопштијег карактера, попут оне коју у поговору песникињине преводне књиге *По праву љубави* бележе Милорад Блечић и Момчило Ђерковић („Преводим, наравно, и зато да свом народу приближим песнике других народа, да обогатим нашу књижевност, размакнем границе наших мисаоних области.“) до детаља о званичним разменама посета писаца с појединим земљама, о полуприватним и приватним посетама, туристичким путовањима и сл. (рецимо, о контактима с културом, писцима и људима у Пољској, Бугарској, Русији, Украјини, Азербејџану, Грузији, Јерменији, Летонији, Норвешкој, Француској, Италији и др.), као и о узајамном превођењу с појединим писцима (Аном Ахматовом, Елизабетом Багрјаном, Маргаритом Алигер, Дором Габе, Медејом Кахидзе и др.).

За ово издање списатељичиних целокупних дела у напоменама 8. и 9. тома наслови оригинала су наведени селективно. Наиме, пошто би прикупљање оригинала за 44.731 стих превода морало трајати одвише дуго, а за неке са у нашој култури готово непознатих језика (поготову за оне који су сачињени преко језика посредника) у догледно време било би скоро и неизводљиво, Уредништво је закључило да је у овом случају најрационалније поћи линијом мањег отпора: за преводе чији оригинали су нам у време припреме издања били недоступни овог пута нису навођени ни њихови наслови у оригиналу. Међутим, било би добро да Задужбина Десанке Максимовић, сама или у сарадњи с неком нашом научном институцијом, организује рад на попуњавању ове празнине. Ти наслови могли би бити објављени уколико се некада буде штампало друго издање, али ако до таквог издања и не дође, ваљало би да их Задужбина има (могу се, евентуално, наћи

само у допуњеној електронској верзији овог истог издања). За овај посао могу се успоставити контакти с одговарајућим славистичким катедрама у тим земљама.

7.

Упоређивањем оригинала и превода на наш језик Десанке Максимовић треба описати и дефинисати какав је њен начелан однос и каква су јој конкретна решења при уношењу у српску књижевну ризницу изворне версификације (која је, иначе, често и својеврстан семантички сигнал), рима, као и других елемената еуритмије и еуфоније оригинала. Све то, разуме се, мора бити праћено с освртом и на њене исказе о тим песницима (који су наведени у *Напоменама* 8. и 9. тома), као и на исказе о проблемима превођења које нам је оставила у својим дискурзивним текстовима. Та грађа и ти закључци могу бити значајни прилози како изучавању књижевног дела наше песникиње, тако и превођења уопште, као једног од основних облика међународне књижевне комуникације, заснованог на плодовима једног посебног, специфичног уметничког стваралачког процеса.

Овако оријентисан компаратистички рад, иако засад још недовољно прочитан, заправо је већ почео. Осим наших радова и књига које сам већ помињао, ваља скренути пажњу на истраживања млађих словенских слависта последњих двеју деценија XX и почетка XXI века, попут рада Бугарке Нели Нешкове *Поезија Десанке Максимовић у Бугарској*, рада *Десанка Максимовић и Белорусија* Белоруса Ивана Чароте (тај рад је објављен 2000. године у зборнику *Задужбине Дело Десанке Максимовић у токовима српске књижевности*, стр. 86–91, рада *Слика времена у поезији Десанке Максимовић* Русиње Наталије Кореневске, која је 1980. одбранила кандидатску дисертацију *Карактер песничке сликовности у поезији Десанке Максимовић* и др. Важне и занимљиве закључке предочила је и наша београдска колегиница Људмила Поповић у радовима објављеним крајем деведесетих прошлог века, као и у својој књизи *Фокусна перспектива украјинске књижевности* (Београд, 2007) о преводима и о подстицајним импулсима преведене поезије Д. Максимовић на украјинске песнике препорода 60-их година XX века (ова књига је, иначе, приказана у додатку *Култура дневника Вечерње новости* и научном часопису *Зборник за славистику Матице српске*)...

Образлагане у секундарној литератури тезе о томе да је у својим преводима „Десанка Максимовић... ‘распевавала’ и умекшавала Ану Ахматову, а Ана Ахматова је песме Десанке Максимовић задевала у структурно строжи (чвршћи) метричко-ритмички исказ, да би смиривањем распричаности српске песникиње њеним песмама... додавала нешто јачу рефлексивну ноту“ треба узети у обзир и, уколико буду прихваћене, проверити и на другим преводима наше књижевнице, како би се видело да ли се такав приступ може сматрати и чиниоцем њене укупне имплицитне (примењене) поетике превођења. Тврдње да су за поезију Д. Максимовић карактеристичне „лирске опсервације и медитације подстакнуте

дотицајима са поднебљем и световима других народа“ и да се може рећи да оне постају све значајније од шездесетих година XX века, тврдње изречене и образлагане примерима дотицаја са словенском, пољском и, посебно, руском литературом, треба проверити како на тој, тако и на новој грађи – још ширим (у смислу већег обухвата превођених и непревођених дела) и детаљнијим истраживањима компаратиста којима су, осим српске, познате и одговарајуће друге стране културе (руска, украјинска, белоруска, пољска, чешка, словачка, бугарска, словеначка, француска, скандинавска норвешка, летонска, грузијска, јерменска, азербејџанска и др.). Шта се добија из оваквог „ширења мисаоних области“: да ли се само повећава сума поетских мотива, или се и продубљује поетска визија живота и света чиме се стално занавља и развија песникињина индивидуална стваралачка поетика? Да ли су и колико су у праву аутори који 80-их година XX века тврде да југословенски критичари и историчари књижевности кад песникињи „стављају... замерке због ‘традиционалности’ схваћене као ‘камерност’, а понекад и ‘устајалости’ песничког мишљења“, кад је она у савременој југословенској поезији, заправо, новаторски „прва... дошла до сложене дијалектичке визије времена у којој се обједињују ‘ја’ и свемир, до оваплоћења тог јединства у словесном“? Треба проверити да ли се продубљивање поезије најзрелијег периода стваралаштва Д. Максимовић и поетиком интертекста, образлагано у секундарној литератури већ анализом њених *Визија изнад Кремља* и тумачено као оригинално надовезивање на Ану Ахматову – може сматрати једном од карактеристика и целокупне завршне етапе књижевног стварања наше песникиње. У даљим истраживањима грађе, с увидом у *Целокупна дела Десанке Максимовић* ваљало би утврдити да ли је велики савремени руски песник Виктор Соснора с правом у осврту на њено дело крајем осамдесетих година XX века, поред осталог, устврдио: „Прекомерно смо се занели европским узорима заборавивши на то да је рецимо целокупна француска авангарда, будући ожењена женама словенског порекла, тапкала за петама Хлебњикова, потом Мајаковског. Да су на искуству корених словенских поставки Достојевског као почвеника израсли Кафка, па и Пруст.

Зато је и одјекнула тако неочекивано и снажно књига Десанке Максимовић *Трајим помиловање...* Ова књига потреса као глас песникиње који звучи знамо у каквим временима. Код нас таквих књига нема. Чак ни сада код нас ниједан песник неће смоћи храбрости да ступи у заштиту четрдесет и једне људске, животињске и божанске несреће. Тако, од езотеричне медитације до директног, ораторског, али и пророчанског говора.“ (Овај текст је објављен у *Споменици о 100-годишњици рођења Десанке Максимовић Велибора Берка Савића*, стр. 760.)